

**ПРОГРАМА
ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ
ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ**

**Кропивницький
2022**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

ПРОГРАМА
ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

Кропивницький

2022

УДК: 373.5.015.31:17.022.1](477:4)
П- 41

*Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 8 від 23 червня 2022 р.)*

Рецензенти:

Канішевська Л. В. – доктор педагогічних наук, заступник директора з експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України;

Сойчук Р. Л. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету.

П- 41

Програма виховання смисложиттєвих цінностей підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України / укл. Журба К. О., Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С. В., Шкільна І. М. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. – 27 с.

ISBN 978-966-189-650-4

У Програмі окреслено світоглядні засади виховання смисложиттєвих цінностей підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України. Розкрито вікові особливості дітей підліткового віку та представлено основні напрями виховання, зокрема: формування Я-концепції у підлітків, уявлення про смисл життя та здатність до осмислення, визначення мети життя і життєвих цілей, усвідомлення власної суб'єктності, ціннісне ставлення до життя, усвідомлення життєвого вибору, формування життєстійкості, уміння планувати своє життя та протистояти смисложиттєвим кризам. У Програмі до кожного блоку пропонуються форми і методи виховної роботи.

Для науковців, викладачів, студентів закладів вищої педагогічної освіти, педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

УДК: 373.5.015.31:17.022.1](477:4)

ISBN 978-966-189-650-4

© Інститут проблем виховання, 2022

© Авторський колектив, 2022

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У сучасних умовах швидких технологічних змін, а також військових конфліктів і соціокультурних протистоянь, зростання особистісно-деструктивних тенденцій, призвело до зниження цінності людського життя, девальвації вищих цінностей зростаючої особистості, яка прагне стати суб'єктом власного життя. Водночас, невизначеність смислу життя та смисложиттєвих цінностей є причиною соціальних відхилень у підлітковому віці.

Виховання смисложиттєвих цінностей є одним із пріоритетних напрямів виховання, про що свідчить зміст міжнародних та вітчизняних державних документів: Декларація ООН і План дій «Світ, сприятливий для дітей» (2002), Декларація ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини (2011), Конституція України, Закони України «Про повну загальну середню освіту» (2022), «Про освіту» (2021), Концепція нової української школи (2016), Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей (2018).

Програма спрямована на створення сприятливих умов для життєтворення та самореалізації зростаючої особистості. Вона ґрунтується на усвідомленні людиною необхідності в особистісному зростанні, визначенні близьких, середніх і далеких перспектив, цілей, які б визначали її життєдіяльність та поведінку, а також духовно-моральне ставлення до соціуму, природи, до самої себе; усвідомлення власної унікальності та свого життєвого призначення; творчу самореалізацію та постійне самовдосконалення.

Беручи до уваги, що сучасне виховання ґрунтується на положеннях гуманістичної етики, моральних і культурних цінностях нації, воно має формувальний вплив як на духовне життя суспільства в цілому, так і на смисложиттєву сферу особистості зокрема.

В основу Програми покладено: визнання людини найвищою цінністю; пріоритет ціннісного виховання підлітків; засвоєння духовно-моральних, культурних надбань людства, зразків досягнення смислу життя у процесі виховної діяльності основної та старшої школи; суб'єкт-суб'єктні взаємини

педагога з батьками, педагога з дітьми в організації позакласної роботи школи; формування позитивної мотивації в усіх учасників виховного процесу; формування механізмів саморегуляції особистості; стимулювання учасників виховного процесу до стійкої інтеріоризації смисложиттєвих цінностей.

Врахування вище зазначеного сприятиме задоволенню моральних потреб учнів 5–9-х класів у:

- пізнанні (розумінні і осмисленні себе, власного життєвого досвіду та оточуючого світу, інтересу до духовних надбань українського народу, власного самотворення);

- спілкуванні (обмін поглядами, життєвим досвідом, оцінка та визнання іншими досягнень суб'єкта) ;

- самоствердженні (прагнення займати гідне місце у соціумі, віра у власні сили, можливості, впевненість у собі, самовдосконалення, визнання досягнень);

- самовизначенні (усвідомлення себе і свого призначення у житті, вибір соціальної ролі, вищих життєвих смислів, вироблення певної життєвої стратегії, життєвих планів);

- самореалізації (прагнення використати свої потенційні можливості, здібності, життєвий досвід для досягнення життєвих цілей; реалізації, покликання, життєва місія);

- комфорті (прагнення відчувати до себе позитивне ставлення, любов, симпатію з боку рідних, друзів, оточуючих).

Загалом процес виховання смисложиттєвих цінностей у підлітків спрямовано на:

- формування їх позитивної Я-концепції, що виявляється у внутрішній свободі, почутті власної гідності та переконаності у власній значущості, об'єктивності самооцінки; упевненості в доброзичливому ставленні до себе дорослих і однолітків; усвідомленні себе суб'єктом достойного життя, власних можливостей в успішному оволодінні різними видами творчої діяльності;

- розвиток у підлітків вищих моральних якостей, як свобода, любов, гідність і справедливість;

- формування у дітей осмисленої поведінки, навичок партнерства, колективної взаємодії;
- розвиток у школярів смисложиттєвої сфери та духовно-моральних потреб через ознайомлення та безпосередню участь у різних видах діяльності;
- формування у вихованців бажання та позитивної мотивації до розвитку власної моральної самосвідомості, рефлексії, вироблення власних смисложиттєвих цінностей;
- стимулювання до розширення знань про себе, власну смисложиттєву сферу до саморозвитку та самовдосконалення.

У Програмі враховано вітчизняний і зарубіжний досвід з виховання смисложиттєвих цінностей особистості на підґрунті теорії позитивного розвитку молоді та ухвалених міжнародних документів (Декларація ООН «Світ, сприятливий для дітей», Аспенська Декларація), програм (Виховання самоцінної особистості, Програма виховання школяра, Програма життєвих навичок, Partners in Life, Teenage Health, Six Pillars of Character, Pursing Victory With Honor, Laws of Life essay, Ethic in Actions Award, Youth Ethics in Service (YES), Reasoning with Ethics, Laws of Life Programs, Mean of Life, Science of Living Program), концепцій (Культура життєвого самовизначення, «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція», Культура життєвого самовизначення, «Будуємо майбутнє разом», Концепція формування образу гідної людини, «Сучасна молодь та сенс життя», Life Promotion, Together to Live, Life Planning Education).

Програмою окреслено перспективні ідеї щодо виховання смисложиттєвих цінностей підлітків з урахуванням реалій життя в Україні (розширення поля життєвих смислів та їх інтеграція, формування уміння доцільно орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях, осмислювати свою поведінку, визначати і диференціювати життєві цілі, формувати моделі позитивної поведінки та життєвих стратегій у несприятливих життєвих обставинах).

Вікові особливості виховання смисложиттєвих цінностей у підлітковому віці

У кожному віковому періоді існують свої особливості виховання смисложиттєвих цінностей, обумовлені потребами, змінами та суперечностями у розумінні зростаючою особистістю себе, свого призначення, найважливіших життєвих цілей. Найбільш гостро питання пошуку смисложиттєвих цінностей постає у підлітковому віці, коли вихованці намагаються віднайти відповідь на запитання, заради чого вони живуть, у чому їхнє призначення і покликання. Нерозуміння смислу життя, відсутність смисложиттєвих цінностей є причиною життєвої кризи підлітків, що негативно позначається на їхньому самосприйнятті та самостворенні, здійсненні життєвого вибору, здатності вирішувати проблеми, які ставить перед ними життя. Але саме переживання смисложиттєвої кризи, спонукає підлітків визначити нові перспективи, виробити нові моральні якості, наповнити власне життя новим змістом. Вікова криза вимагає знаходження смислу, чітких відповідей на запитання, вибір конструктивної стратегії вирішення смисложиттєвих проблем.

Психологічною закономірністю підлітків є те, що їхній внутрішній світ виявляється більш значимий ніж реальне життя. У цьому полягає причина розбіжностей між самосприйняттям та сприйняттям їх іншими людьми. Відрив від реального життя, схильність фантазувати відбивається у підлітків на визначенні життєвих планів і перспективах найважливіших смисложиттєвих цінностях, які часто не співвідносяться з можливостями самого суб'єкта. За І. Бехом та К. Черною (2008) у підлітковому віці відбувається оволодіння власним внутрішнім світом й виникнення життєвого плану як певної системи пристосування до життя, вперше усвідомлюваних підлітками. «У цей період створюються передумови становлення уявлень про сенс життя. Накопичення життєвого досвіду і розвиток процесів рефлексії сприяє формуванню у підлітків потреби у співвідношенні понять «минуле», «теперішнє», «майбутнє», у постановці і вирішенні задач на розмежування понять «життя» і «сенс життя», розуміння сенсу життя і усвідомлення свого життя» (Бех & Чорна, 2008, с. 26).

Саме в підлітковому віці дружба є найважливішою смисложиттєвою цінністю. Вибір друзів здійснюється за схожістю поглядів у діяльності різних груп і може носити асоціальний характер, що потребує пильної уваги дорослих. В цей період формуються психологічні засади справжньої дружби. «Ровесник починає цікавити вже не як хороший чи поганий співучасник конкретної справи, а сам собою – як самоцінність, як людина з певними душевними і внутрішніми якостями» (Бех, 2003, с. 131). Підлітки добре усвідомлюють різницю між просто товаришем і другом, якому довіряють свої таємниці, діляться переживаннями.

Ще однією важливою смисложиттєвою цінністю для підлітків є любов, яка повністю концентрується в одній людині, яку підліток вважає найголовнішою у своєму житті. Підлітки надзвичайно чутливі до несправедливості педагога, недовіри з його боку, бурхливо реагують на роздратованість і інші негативні прояви у стосунках.

Прагнучи до самоствійності, підліток не завжди може визначити свої життєві пріоритети та життєві цілі, однак прагне випробувати себе у самих найнебезпечніших ситуаціях, не усвідомлюючи їх можливих наслідків. Їхнє прагнення до смисложиттєвих цінностей може поєднуватися нерозбірливістю у засобах досягнення, виправданням своїх аморальних вчинків високою метою, благородними бажаннями. У цьому сенсі слід звертати увагу на те, що основний зміст мотивації діяльності у підлітковому віці переважно спрямований на самоствердження.

Окрім того, поведінкові прояви підлітків часто є полярними. Якщо одна частина підлітків самостверджується девіантним способом, то інша обирає саморозвиток і самовдосконалення. Важливим є те, що підлітки, які обирають шлях подолання труднощів та суперечностей у досягненні смисложиттєвих цінностей через саморозвиток й самовдосконалення, значно легше переживають вікову кризу, оскільки займаються конструктивною діяльністю, що допомагає їм впевнено самостверджуватися шляхом внутрішньої роботи над собою. Важливими чинниками прагнення підлітків до самовдосконалення є

розвиток моральної самосвідомості, що ґрунтується на самопізнанні, розвитку Я-концепції та самооцінки, пов'язаної з життєвими домаганнями, що у єдності забезпечують реалізацію життєвих планів і перспектив. Розбіжність змісту «Я – реального та Я – ідеального» у процесі самоаналізу підлітками власних особистісних характеристик, на думку Н. Окрішко (2013), стає спонукальним мотивом для прийняття рішення, свідчить про початок роботи із самовдосконалення.

Підлітки відмовляються від смисложиттєвих цінностей, якщо вони не отримують схвалення значущих для них дорослих чи підтримки однолітків. Намагаючись розширити межі своєї свободи, підлітки виявляють особливий інтерес до усього забороненого. «Справа, мабуть, у тому, що дитині в чомусь хочеться виявити свою людську суть, випробувати, перевірити, утвердити сили своєї особистості. Те, що дозволяється не цікаве, значно привабливіше заборонене» (Сухомлинський, 1977, с. 267).

Чітке усвідомлення й переживання дітьми підліткового віку власного смислу життя значним чином впливає на побудову образу подальшого життєвого шляху та вибір найважливіших смисложиттєвих цінностей й запускає розгортання самотворчих процесів як основних методів оптимізації індивідуальних психолого-педагогічних параметрів, що є ключовими для самореалізації особистості у майбутньому.

У цей період самоствердження виступає моральною потребою власного Я у житті. Самоствердження великою мірою залежить від оцінки оточуючих. Самоствердження у підлітковому віці обумовлене прагненням до визнання, високої оцінки якостей, досягнень та самооцінки індивіда, що позначається на його поведінці, процесі самовдосконалення.

Загалом процес виховання смисложиттєвих цінностей підлітків створює потенціал для самоствердження особистості за рахунок розкриття його внутрішнього потенціалу, утвердження її сутнісних сил, визначаючи механізми і суть цілепокладання особистості.

Базові смисложиттєві цінності

В якості базових моральних цінностей доцільно виокремити СВОБОДУ, ЛЮБОВ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ і ГІДНІСТЬ.

Свобода як смисложиттєва цінність полягає в усвідомленні підлітками своїх реальних можливостей у рамках суспільно значущих ціннісних пріоритетів, які втілюються в індивідуальні стратегії поведінки, діяльності, комунікації та презентують наявні сутнісні сили і їх адекватну самореалізацію. Свобода невід'ємна від відповідальності та протистоїть свавіллю, передбачаючи альтернативність і моральний вибір, здатність особистості діяти відповідно до ситуації, вибір шляхів самореалізації. Зазначимо, що сьогодні виокремлюють соціальну, особистісну і духовну свободу.

Любов – це високо почуттєве ставлення особистості до світу людей і світу речей та до самої себе, стимулює продуктивну життєву енергію, служить підґрунтям гуманістично орієнтованої спрямованості особистості. Любов виступає найважливішою цінністю життя та умовою виховання дитини, її ціннісного ставлення до себе та до інших людей. Виявлено типи любові: до себе, до батьків (до дітей), гендерну і любов до Батьківщини. Дефіцит любові є деструктивним чинником, що виявляється у примітивізмі, відчуженості, самотності, ізольованості, численних комплексах, нездатності будувати стосунки з іншими людьми.

Справедливість є ставленням особистості до інших, що ґрунтується на об'єктивному оцінюванні їхніх реальних дій, вчинків і не передбачає інтелектуально-емоційного суб'єктивізму в цьому процесі. Справедливість є складником успішних взаємостосунків, основою довіри дітей до інших людей, що полягає в об'єктивному оцінюванні, єдності слова і діла, неупередженості, рівності, ставленні до обов'язків і відповідальності, а також самокритичності.

Гідність відображає ціннісне ставлення особистості до себе, яке детермінується її духовно-моральними цінностями у дії та забезпечує особистісну стійкість і автономію. Гідність як смисложиттєва цінність виступає інтегратором особистісного і соціального життя особистості, так як відображає

моральне ставлення особистості до себе і суспільства до людини.

Формування Я-концепції особистості

Формування Я-концепції особистості ґрунтується на самопізнанні, самооцінці, рефлексії та самореалізації особистості.

Самопізнання здійснюється на основі уявлень особистості про себе, оцінок власних потенцій, здібностей, власне призначення, що впливає на вибір смисложиттєвих цінностей та позначається на характері діяльності. Проявом самопізнання є самоусвідомлення особистості, що визначає її життєві домагання і служать мотивами смислотворення особистості, пошуку свого місця у житті, здобуття певного статусу серед однолітків. Процес усвідомлення людиною себе особистістю передбачає створення достатньої психологічної глибини (або Я-глибини) задля нелегких високо смислових рішень та їхнього практичного втілення. Самопізнання є шляхом досягнення особистістю себе самої з метою формування власної смисложиттєвої концепції.

Процес самопізнання підлітків супроводжується розривом між «Я»-реальним і «Я»-ідеальним, що спонукає їх до порівняння себе з іншими, аналізу своїх можливостей і потреб, способів самовдосконалення. Слід зважати на те, що самопізнання «для дітей підліткового віку набуває особливої значущості, а оцінкові впливи оточуючих сприймаються ними, як правило, дуже хворобливо у зв'язку з недостатньо усталеною самооцінкою і соціально незрілим образом «Я» (Тищенко, 2008, с. 803). Самооцінка як психологічний механізм виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої відображає вибір мети життя (недосяжна, реальна, легкодосяжна), вимогливість і самокритичність по відношенню до себе, а також ставлення до власних успіхів та невдач. Залежно від самооцінки (завищеної, адекватної, змішаної, заниженої) особистість вибирає смисложиттєві цінності, співвідносить свої сили із завданнями, які намагається самостійно вирішити. Неадекватна (завищена чи занижена) самооцінка деформує смисложиттєву сферу школяра та перешкоджає його життєвій самореалізації.

У підлітковому віці надзвичайно важливо вміти правильно оцінювати свої сили, здібності, потенції з тим, щоб коригувати власну поведінку і розвивати моральні і вольові якості. Самооцінка особистості нерозривно пов'язана з осмисленням власної діяльності, досвіду, помилок з урахуванням конкретної ситуації, душевного стану, інтересів, потреб. На самооцінку дітей впливають оцінки їхньої поведінки, діяльності з боку інших людей (дорослих, однолітків). Урахування індивідуальних особливостей дітей, любов, віра в їх сили в оцінках батьків і вчителів, тактовність є умовою їхнього емоційного благополуччя. Розбіжності між самооцінкою дитини й оцінкою її іншими людьми може спричинити депресивні стани, кризу цінностей тощо.

Самооцінка відображає любов особистості до себе. Діти з низькою самооцінкою мають проблеми із самоставленням через численні комплекси, тоді як діти із завищеною самооцінкою бувають не здатні до самокритики. Деколи в одних ситуаціях діти виявляють адекватну самооцінку в інших завищену чи занижену, що потребує уваги педагогів та психологів.

Рефлексія є також психологічним механізмом виховання смисложиттєвих цінностей підлітків, що полягає у здатності індивіда осмислювати свої спонуки, оцінювати наслідки власних дій та вчинків стосовно себе та інших людей, узгоджувати цілі власної поведінки з засобами їх досягнення. Рефлексія дає змогу корелювати ті якісні зміни у моральному зростанні особистості, які виникають у перехідний період. Рефлексія є високоактивним процесом, що сприяє усвідомленню компонентів внутрішнього світу Я суб'єкта і є вирішальним фактором, що створює змістовий діапазон Я. Чим глибша і різнобічна рефлексія, тим диференційованіше Я. Виступаючи детермінантою осмисленості життя, рефлексія надає уявлення про власне життя у самотворенні людини та визначає емоційне ставлення до смисложиттєвих цінностей, на основі чого розгортається процес їх інтеріоризації, за якого позитивні переживання перетворюються на додаткові спонуки. Виступаючи суб'єктом власного життя, особистість має вміти планувати, оцінювати, прогнозувати, співвідносити минуле і майбутнє, брати на себе відповідальність за прийняті

рішення.

Самореалізація – полягає у самоздійсненні, втіленні своєї життєвої програми, творчого потенціалу, сутнісних сил людини у конкретних смисложиттєвих цінностях, а також є результатом осмислення власного життя, привласненні смисложиттєвих цінностей, напруженої праці та розвитку здібностей і задатків. Самореалізація особистості значною мірою зумовлена оточенням особистості, що має вплив на її життєві перспективи, очікувані й неочікувані події, які складають цінність та смисл життя особистості.

Самореалізація неможлива без усвідомлення власної самоефективності, як важливого смисложиттєвого інструменту у досягненні життєвих цілей. Виходячи з цього, впевненість у власній самоефективності дає віру підліткам у своїй здатності справитися з життєвими випробуваннями і задачами в реалізації свого призначення та осягненні смисложиттєвими цінностями.

Орієнтовні методичні засади формування Я – Концепції підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
1	2	3
5-й клас	Виховна година «Я» у різних вимірах, тренінг «Знайомий і незнайомий Я»; проєкт «Що може людина»; читацька конференція «Уявлення людини про себе і про світ в українських народних казках»	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення); рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри); практичні (КТС, проєкти, творчі
6-й клас	Виховна година «Який я? Яким я хочу бути?»; робота в парах та малих групах щодо позитивного підкріплення; проєкт «Самостійність», КТС «Сам удома»	вправи, проблемні ситуації, ціннісні
7-й клас	Тренінг «Моя самооцінка»; виховні години «Дужий той, хто самого себе перемогти може», «Я – Особистість», «У згоді з самим собою»; проєкт «До вершин свого Я»; психомалювання: «Я і мої друзі», психологічні практики «Я – майбутнє», «Я – ідеальне»; КТС «Уроки самовладання»	
8-й клас	Тренінг «Дорога до себе самого»; виховна година ««Плюси» і «мінуси»	

1	2	3
	твого характеру»; етична бесіда «Ми зростаємо, ми змінюємося», КТС «Допомагаючи іншим допомагаємо собі», «Скажи «ні» ризикованій поведінці»	дилеми); наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет-матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні, вправи.
9-й клас	Тренінг «Самоствердження та самореалізація»; виховна година «Як ти до себе, так і люди до тебе»; групова робота «Я – реальне і Я – ідеальне», «Мої соціальні ролі», «Яким я бачу себе і яким мене бачать інші люди», «Дерево самопізнання»; колажі: «Вплив Я – теперішнього на Я – майбутнє», «Піраміда досягнень»; проєкт «Імідж особистості і самовизначення»	

Смисл життя й осмислення життя

Смисл життя особистості є динамічною системою, що поєднує головні та другорядні смисли і є тим стрижнем, на який опирається людина в різних життєвих ситуаціях. На формування смислу життя індивіда певним чином впливає духовність як здатність до позитивних особистісних перетворень, як багатоаспектна якість особистості, що охоплює:

- активні пошуки відповідей на так звані «вічні питання»;
- глобальний погляд на життя, що виходить за межі етноцентризму й егоцентризму, почуття турботи і співчуття до інших і навколишнього світу в цілому у поєднанні зі способом життя, який передбачає служіння іншим;
- здатність підтримувати відчуття спокою і зосередженості, особливо у стресових ситуаціях.

Загалом розвиток духовності передбачає: внутрішній процес самопізнання, самоцінності та цілісності – необхідних аспектів буття людини; глибокий зв'язок зі своїм внутрішнім Я, іншими людьми; узгодження цілей власного життя з добробутом інших.

Окрім духовності, смисл життя особистості може визначатись однією чи декількома смисложиттєвими цінностями, що характеризує його певну пластичність, мінливість. Однак, великий спектр смисложиттєвих цінностей у

більшості випадків свідчить про невизначеність їх ролі у житті індивіда. Також смисл життя передбачає активну життєву позицію особистості у виборі нею смисложиттєвих цінностей. Смисл життя особистості має бути реалістичним, таким, що враховує можливості індивіда, а також реальні життєві обставини, умови, які в свою чергу також можуть впливати на мотивацію і змінювати його уявлення про смисл життя. Також смисл життя має бути конструктивним, тобто виходити з потреб та запитів особистості у її життєвих домаганнях та самореалізації та оптимальним, забезпечуючи максимальне розкриття сутнісних сил, здібностей і можливостей конкретної особистості.

Поєднання «сми́слу» й «осми́сленості» дає змогу особистості зрозуміти смисл власного життя. Слід враховувати взаємозв'язок смислу життя з життєвими обставинами та ситуаціями, за яких відбувається певна корекція, зміна чи відмова від певних смисложиттєвих цінностей, що потребує відновлення попередньої системи цінностей чи побудови нової системи смисложиттєвих цінностей. Смисл життя особистості формується, стверджується, трансформується та реалізується за допомогою смисложиттєвих цінностей. З одного боку смисложиттєві цінності включені у структуру особистісних цінностей індивіда, а з іншого – смислу життя, що характеризують цінності людини та вибір нею смислу життя.

Орієнтовні методичні засади формування смислу життя у підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
1	2	3
5-й клас	Виховні години: «Як впливають вчинки на наше життя», «Для чого люди живуть»; етична бесіда «Творимо нові смисли»; психологічна практика «Осмилюємо власні вчинки»	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії,
6-й клас	Тренінг «Спілкування і смисл життя»; проєкт «Смисл життя літературних героїв»; арт-методика «Трояндовий куш»,	обговорення); рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу);
7-й клас	Тренінг «Смисл життя як	ігрові (сюжетно-рольові,

1	2	3
	особистісний вибір»; виховна година «Як знайти смисл життя»; проєкт «Смисли, які ми відкриваємо»	розвивальні, ділові ігри); практичні (КТС, проєкти, творчі вправи, проблемні ситуації, моральні дилеми);
8-й клас	Виховна година «У пошуках власного ідеалу»; рольові ігри «Оптимісти і песимісти у пошуках смислу життя», «Дружні поради Маленького Принца», розв'язання моральних дилем	наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет-матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні
9-й клас	Виховна година «Сенс життя – самовираження». (Уайльд О.); проєкт «Людина у пошуках смислу життя»; дискусії «Проблема морального вибору в житті людини» (сократівський метод на основі прийому «тріад»), «Шість великих ідей людства» (на основі критичного читання про справедливість, рівність, істину та красу в житті людей	

Мета життя і життєві цілі

Розуміння поняття «смислу життя особистості» тісно пов'язано з «метою життя», де остання розглядається у контексті моральних ідеалів, потреб та уявлень індивіда про власне майбутнє. Тоді як «смисл життя» – це прагнення до мети. Отже, мету життя можна уявити задачею, яку особистість розв'язує протягом життя, і яка не може бути легкодосяжною, вона потребує невтомної праці, значних моральних зусиль. Саме мета життя спонукає людину до самозміння, до самотворення до вироблення власних смисложиттєвих цінностей. Уміння обирати мету перетворює людину на творця власного життя, здатного реалізувати власні смисложиттєві цінності, утверджувати власну програму життя, націлює на майбутнє. Мета життя зорієнтована на конкретний результат, тоді як смисл життя – на самоздійснення, реалізацію власного призначення. Загалом складниками гідного життя виступають самопізнання, обов'язок, відповідальність (Федоренко, 2020, с. 171).

Таким чином, мета життя є головним орієнтиром життєдіяльності особистості, втіленим у смисложиттєву цінність. Водночас життєвих цілей

може бути багато, але всі вони є підпорядкованими меті життя. Мета і цілі життя дають змогу особистості розрізнити головне і другорядне.

Орієнтовні методичні засади формування мети життя у підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
5-й клас	Виховна година «Життєві принципи та засоби досягнення мети», обговорення «Чи потрібна мапа життя», дискусія «Для чого нам дароване життя», проєкт «Як змінюються казкові герої на шляху до мети»; КТС «Як вибрати мету»	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення); рефлексивні (зокрема
6-й клас	Тренінг «Я і мої життєві цілі», виховна година «У пошуках мети життя»; проєкт «П'ять кроків до мети», «Для чого ми живемо»; КТС «Вирішуємо життєві задачі»	рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри);
7-й клас	Тренінг «На шляху до мети»; проєкт «Як намічати цілі і досягати їх»; рольова гра «Життєві уроки від Аліси з Країни Чудес»; КТС «Ланцюжок життєвих завдань»	практичні (КТС, проєкти, творчі вправи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми); наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-,
8-й клас	Тренінг «Як заставити час працювати на себе»; виховна година «Смисл життя і життєві цілі», проєкт «Гідна мета»; дискусія «Чи змінюються наші життєві цілі»	Інтернет- матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні
9-й клас	Етична бесіда «Життєва місія», проєкти «Життєві цілі та засоби», «Мета життя на прикладі відомих людей», «Причинно-наслідкові зв'язки наших успіхів і невдач»; рольова гра «Стратегія життєвого успіху»; дискусія «Успішність, ефективність, цілеспрямованість»	

Людина – творець власного життя

Результатом усвідомлення особистістю себе творцем власного життя, вибору смисложиттєвих цінностей, інтерпретації власного морального досвіду є створення особистісного смислового простору, який відображає моральний розвиток особистості, цілісність, автономність особистості та створює умови

для її самореалізації.

Орієнтовні методичні засади формування суб'єктності підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
5-й клас	Проект «Як стати впевненим»; Дискусія «Чи є межа можливостей для людини»; виховна година «Школа самоповаги»; КТС «Народження героїв»; етична бесіда «Як навчитися піклуватися про себе та про інших».	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення); рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри); практичні (КТС, проекти, творчі вправи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми); наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет- матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні; «Вільна трибуна».
6-й клас	Тренінг «Людина – творець самої себе»; виховна година «А долю свою ми творим самі»; КТС «Кожен має свій талант»	
7-й клас	Виховна година «Життя прожити, не поле перейти»; проєкт «Успішність і відповідальність», брейн-ринг «Мрійники й реалісти», КТС «Від серця до серця»; дискусія «Характер людини, то є її доля»	
8-й клас	Тренінг «Я самодостатній»; виховні години «Бо ти на землі людина», проєкт «Творчість як смисл життя»; КТС «Шануймося», «Будь світочем собі»	
9-й клас	Виховна година «У житті як на довгій ниві»; проєкт «Як знайти своє покликання»; рольова гра «Я – творець свого життя», КТС «Подорож часом», «Людина людині», «Життєва стратегія творчої особистості»; Прес-конференція «Епоха self-made людей»	

Ціннісне ставлення до життя

Ціннісне ставлення до життя є критерієм фізичного, психологічного і

духовного здоров'я, що визначає ставлення особистості до себе, адекватну оцінку життєвих обставин та подій, усвідомлення власної місії, зусиль для позитивних змін та конструктивну поведінку, протидію аморальним та деструктивним впливам.

Орієнтовні методичні засади формування ціннісного ставлення до життя у підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
5-й клас	Тренінг «Моє життя як цінність», Виховна година «Життя – найдорожчий скарб»; проєкт «Цінуємо життя»; КТС «Безпека життя»	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення);
6-й клас	Виховна година «Життя як найвища цінність»; читацька конференція «Цінність життя у творах Ч. Діккенса, Дж. Лондона та Г. Бічер-Стоу; проєкт «Як прожити цікаве життя»; КТС «Безпека у цифровому просторі»	рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри);
7-й клас	Тренінг «Цінності життя»; виховні години «Любити життя. Не дивлячись ні на що», «Чи щось без серця зрозумієш?», «Пізнай самого себе», стратегія «Як ставитись до життєвих невдач».	практичні (КТС, проєкти, творчі вправи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми); наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет- матеріали, ЗМІ);
8-й клас	Читацька конференція «Найвищі цінності життя» (за творами М. Коцюбинського), дискусія «Бути чи здаватись?»; психологічна практика «Позитивне світобачення»	арт-терапевтичні
9-й клас	Проєкт «Буттєві і смисложиттєві цінності», Дискусія «Ти ключ до свого щастя», Ток-шоу «Життя – це шанс»; психологічна практика «Барви життя»; КТС «Знайти себе»	

Смисложиттєві цінності зростаючої особистості

Смисложиттєві цінності є свідомим вибором особистості, що виступають

одночасно детермінантою, маючи певну значимість («смысл») для людини і функцією смислу життя, що виступає його спонукуючим і стрижнем, спрямованих на досягнення мети життя. Смысложиттєві цінності поєднують життєву мету та перспективу, а також узагальнені і усвідомлені принципи життя, які лежать у сфері ціннісного режиму життя та життєвих домагань, тобто очікувань, сподівань, вимог, які переживає особистість по відношенню до свого майбутнього, до життя.

Отже, смысложиттєві цінності – це система узагальнених устремлінь, пов'язаних зі смыслом життя особистості, які у розвиненій формі характеризують її духовно-моральну Я-концепцію, пошук власного призначення і відповідний стиль життя, який реалізується у поведінці, діяльності і спілкуванні.

Орієнтовні методичні засади формування базових смысложиттєвих цінностей у підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
1	2	3
5-й клас	Бесіда «Почуття власної гідності»; виховна година «Любов і правда, на яких тримається світ»; читацька конференція «Уроки дружби» (на матеріалах творів Л. Керолла, П. Маара, М. Твена), КТС «Ми відповідаємо за тих кого приручили», «Дружній вчинок по секрету»	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення); рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові
6-й клас	Тренінг «Я в своїх очах і в очах інших людей», виховна година «Честь і гідність», КТС «Даруємо любов», дискусія «Якою має бути щира дружба»	(сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри); практичні (КТС, проекти, творчі вправи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми);
7-й клас	Тренінг «Свобода бути собою»; читацька конференція «Жити з гідністю в серці», виховна година «Мої цінності», проект «Як відстоювати справедливість»; КТС «Ми гідні сини і доньки»	наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет- матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні

1	2	3
8-й клас	Виховні години «Справедливість як основа життя», «Чому я заслуговую на повагу», Міні-тренінг «Я – індивідуальність», КТС «Підтримай друга»	
9-й клас	Брейн-ринг «Свобода від чи для»; проекти «Свобода і смисл життя», «Що шукав Шекспір?», «Любов як смисл життя»; читацькі конференції «За людину говорять її вчинки»; «Жити, як підказує серце», дискусія «Дружба чи любов?», КТС «Творімо добро».	

Життєвий вибір особистості

Стратегічним рішенням є життєвий вибір індивіда, який визначає активність і спрямованість саморозвитку особистості, трансформацію смислів, певну невдоволеність своїм життям, прагнення змін. «Кожний вибір є спробою ризикувати, експериментувати із собою та власним життям, спробою по-справжньому творити свій новий життєвий світ» (Мілютіна, 2013, с. 567). Водночас, нездатність зробити життєвий вибір обумовлена неспроможністю визначити альтернативи, враховувати власні помилки, зневірою у себе, несамостійністю, життєвою некомпетентністю та безвідповідальністю. Життєвий вибір характеризує трансформацію і формування особистісних смислів, осмислення життя, якісні зміни у розумінні смислу життя, цілеспрямовану активність у виробленні смисложиттєвих цінностей. Здійснюючи вибір, особистість визначається з цінностями, шляхами і засобами досягнення, що зрештою визначає смисл її життя.

Орієнтовні методичні засади формування життєвого вибору у підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
1	2	3
5-й клас	Виховна година «Життєвий вибір і відповідальність»; дискусія	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення,

1	2	3
	«Якщо ти обрав свій шлях, то удачі і невдачі однаково спонукатимуть тебе»; розв'язання моральних дилем	умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення); рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри); практичні (КТС, проєкти, творчі вправи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми); наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет- матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні
6-й клас	Тренінг «Лінія життя і поведінки»; читацька конференція «Якою бути людині» (за творами Б. Грінченка); етичні бесіди «Прожитий день як маленьке життя», «Чи завжди ми усвідомлюємо наслідки нашого вибору»; дискусія «Хто вирішує за нас?»	
7-й клас	Читацька конференція «Чому присв'ятити життя?» (за творами А. Міцкевича, Дж. Олрідж, Р. Стівенсона, Г. Уелс); психологічна практика «Ресурсність»; етичні бесіди «Негативний досвід нас теж вчить», «У кожного своя стежина»; дискусія «Чи варто вчитися на своїх помилках»; тренінгове заняття «Мій життєвий вибір»	
8-й клас	Виховні години «Школа гідного вибору», «Наодинці з собою»; етична бесіда «Індивідуальна життєва траєкторія», тренінгові заняття «Ресурсність. Самореалізація», «Як подолати шкідливі звички», «Самовизначення особистості»	
9-й клас	Виховні години «Бути вірним собі і власному покликанню», «У згоді з самим собою»; дискусія «Вибір і виклики, що стоять перед людиною у сучасному світі», ділова гра «Життя не зебра з чорно-білих смуг, а шахова дошка, де вибір за тобою»	

Смисложиттєві кризи, життєстійкість і планування життя

Сучасні школярі зростають в умовах перманентної політичної та соціальної кризи, війни з РФ, коронавірусної пандемії, що загалом негативно позначається на формуванні смисложиттєвої сфери особистості та є причиною негативного програмування, тривожних станів, руйнування життєвих очікувань та смисложиттєвої кризи. Водночас відсутність смисложиттєвих цінностей, життєвої мети, усвідомлення власних перспектив знижує рівень життєстійкості, є причиною втрати орієнтирів, а то й навіть інтересу до життя загалом у всіх його проявах та до себе зокрема. Смисложиттєва криза може бути результатом якоїсь події чи низки подій, що руйнують усталений спосіб буття та стосунки людини зі світом загалом і собою зокрема. Подолання смисложиттєвої кризи залежить як від життєвої ситуації так і від самої особистості, її енергетичних ресурсів, досвіду.

З огляду на це, смисложиттєва криза переживається як перегляд чи трансформація цінностей, необхідність особистісних змін, набуття нових якостей, переосмислення власних помилок, минулого тощо. Характерними рисами смисложиттєвої кризи є сильні емоційні переживання, дезорганізація життя, звуження особистісного простору і можливостей, неможливість розв'язати проблему звичним шляхом.

У стані смисложиттєвої кризи людина відчувається пригніченою, відчуваючи небезпеку, загрозу, не контрольованість якихось життєвих процесів, безглуздість життя, що змушує її активно шукати шляхи виходу з кризи, мобілізувати свої здібності і потенції. У тому випадку, коли людина володіє достатніми вольовими якостями, життєстійкістю, вона здатна подолати кризу, створюючи свої власні нові смисли життя.

Життєстійкість особистості – це здатність виживати у несприятливих умовах (екологічні катастрофи, війна, втрати та ін.), конструктивно діяти та використовувати зовнішні і внутрішні ресурси, зберігати внутрішній баланс попри труднощі і випробування.

Важливим аспектом виховної роботи є формування у підлітків життєвої

перспективи та здатності визначати для себе завдання і цілі на близьку, середню та далеку перспективу, що дозволить їм планувати власне життя, розвивати бажані якості та уміння, необхідні для досягнення мети.

Орієнтовні методичні засади формування життєстійкості у підлітків

Клас	Форми роботи	Методи роботи
5-й клас	Виховні години «Кожен фініш – це по суті старт», «Як ставитись до критики»; проєкт «Перемогти себе»; психологічна практика «Малюємо веселку»; КСТ «Гартуємо свій характер», «Я мрію! Я дію!»	Вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння);
6-й клас	Виховні години «Життєва мужність», «На крилах мрій»; психологічна практика «Позитивне ставлення до себе», «Самоприйняття», тренінг «Стратегія прийняття моральних рішень»	інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення);
7-й клас	Етична бесіда «Я можу! Я зможу!»; виховні години «Бути завжди оптимістом», «Близькі, середні та далекі життєві перспективи»; тренінг «Вирішуємо внутрішні конфлікти»; проєкт «Як позбутися комплексів і страхів та стати успішним»; міні-тренінг «Чому я заслуговую на повагу».	рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри); практичні (КТС, проєкти, творчі вправи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми);
8-й клас	Виховні години «Духовні ресурси особистості»; психологічна практика «Я сильний(а)», «Як долати життєві труднощі і випробування», «Доки ти не зневірився, ти – непереможний», «Підвищуй свою самооцінку»; тренінг «М'які навички»; читацька конференція «Ключі від щастя» (за творами Р. Баха, А. Сент-Екзюпері, Мольєра, В. Шекспіра); проєкт «Діалог епох про смисл життя», «Вчимося позитивному мисленню»	наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет- матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні
9-й клас	Сократівські бесіди «Бути щасливим»; виховна година «Можливості людини безмежні», «Мої життєві перспективи»; проєкти «Бар'єри в осягненні смислу життя за В. Шекспіром», «Пошук смислу життя літературними героями»; етична	

	бесіда «Як жити без чорних смуг»; психологічна практика «Стрес як ресурс»; гра «Зустріч з собою через 5 років»	
--	--	--

Форми і методи виховання смисложиттєвих цінностей

Ефективність виховання смисложиттєвих цінностей залежить від доцільного використання форм і методів виховання. Індивідуальні форми роботи використовуються з метою формування у школярів позитивної Я-концепції, позитивного самосприйняття, об'єктивної самооцінки та розвитку моральних якостей та особистісного потенціалу. Така робота допомагає педагогу краще пізнати і розкрити індивідуальність вихованців, їхні здібності і нахили, спрямовувати їхній розвиток, тоді як сам учень має нагоду отримати кваліфіковану консультацію, конфіденційну пораду педагога з тих питань чи проблем, які його хвилюють. Обираючи індивідуальні форми роботи вчителі виявляють інтерес до дитини та мають володіти діагностувальними і виховними методиками, розуміти дитину у тій ситуації, в якій вона опинилась, проявляти педагогічний такт та спілкуватися з дитиною на суб'єкт-суб'єктному рівні (Кремень, 2008, с. 967). Практика показала, що індивідуальна робота з школярами основної і старшої школи неможлива без скоординованих дій учителів, батьків і учнів як суб'єктів виховного процесу, що досягається за умови постійних контактів та довіри один до одного, обміну думками та життєвим досвідом.

Перевіреними й ефективними формами індивідуальної роботи у вихованні смисложиттєвих цінностей є психолого-педагогічний супровід, індивідуальні бесіди, консультації, педагогічне спостереження, робота над проектом, підготовка до виховних заходів, конкурсів, що дає змогу враховувати індивідуальні і вікові особливості вихованців, життєві обставини з метою оптимізації виховного процесу.

Робота у мікрогрупах об'єднує дітей за інтересами, що сприяє діалогічному спілкуванню на паритетній основі. Мікрогрупові форми роботи гуртуються на активній взаємодії дітей між собою та партнерстві усіх учасників

виховного процесу. Це привчає дітей до роботи у команді, сприяє формуванню командного духу, почуття ліктя товариша. Водночас, робота у мікрогрупах активізує процеси критичного і креативного мислення, самоосвіти і самовиховання школярів, сприяє корекції цілей та засобів, урахуванню своїх інтересів та інших людей. Мікрогрупова діяльність є доцільною у пошуковій, проектній і творчій діяльності.

Використання групових (колективних) форм роботи дає змогу педагогам спілкуватися одразу з усім класом, спостерігати за поведінкою дітей та їхнім спілкуванням, ставленням до життя, уміння вирішувати проблеми, які виникають, розумінням та узгодженням дітьми індивідуальних й колективних цілей. Групові форми роботи показують, як в реальному житті діти розуміють та виявляють гідність, свободу, любов, справедливість. Ефективними є такі форми групової роботи, як-от: виховні години, тренінгові заняття, етичні і сократівські бесіди, міні-дискусії і дискусії, брейн-ринги, обговорення, читацькі конференції, гуртки, клуби, тощо. Перевагою цих форм роботи є порівняно невелика кількість учнів, партнерська взаємодія, наявність спільних інтересів і цілей. Групові форми роботи спонукають дітей до ініціативності, активності, сприяють розширенню і поглибленню світогляду, більш глибокому розумінню один одного, встановленню дружніх стосунків з однолітками.

У залежності від задач педагог може використовувати різні групи методів: вербальні (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння); інтерактивні (бесіда (етична, сократівська), дискусії, міні-дискусії, обговорення); рефлексивні (зокрема рефлексивно-експліцитний метод І. Беха, асоціацій, аутотренінгу); ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри); практичні (КТС, проекти, творчі вправи, проблемні ситуації, ціннісні дилеми); наочні (презентації, шкільні газети, книги, аудіо-, відео-, Інтернет- матеріали, ЗМІ); арт-терапевтичні.

Спосіб організації кожного виду діяльності потребує творчого підходу з боку педагога. При цьому слід враховувати, що одні й ті ж самі форми та / або методи можуть стосуватися різних напрямів діяльності школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТУРАТУРИ

- Безкоровайна, О. В. (2009). *Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці*. (Монографія). Рівне: РДГУ, видавець Олег Зень.
- Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості* (Кн. 1). Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь.
- Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку*. (Навчальний посібник). Київ: Академвидав.
- Бех, І. Д. (2016). Духовний пошук: сучасні наукові межі. *Педагогіка і Психологія. Вісник НАПН України, 1(90)*, 5-14.
- Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2008). *Національна ідея в становленні громадянина-патріота*. Черкаси: ЧОПОПП.
- Головаха, Е. И. (2003). Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. *Психология личности*. СПб.: Питер.
- Журба, К. О. (2011). Теоретичні засади виховання культури гідності в школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн.1.), 15, 232–240.
- Журба, К. О. (2018). *Смисложиттєві цінності школярів основної і старшої школи: теоретико-методичний аспект*. (Монографія). Дніпро: Середняк Т.К.
- Журба, К. О., Шкільна, І. М. (2020). Особистісно орієнтований підхід до виховання смисложитєвих цінностей у дітей підліткового віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Вип. 2 (25), 56-61.
- Кремень, В. Г. (2008). *Форми організації виховання*. *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.
- Мілютіна, К. Л. (2013). *Психологія зміни життєвої стратегії особистості*. (Автореф. дис. докт. психолог. наук). Київ.
- Оксентюг, Н. В. (2007). Психологічний аналіз рефлексії інтелігенції. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України* (Т. IX, ч.2), 193–203.
- Окрішко, Н. К. (2013). Специфіка самовдосконалення особистості на різних етапах її онтогенезу. *Проблеми сучасної психології. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України* (Вип. 21), 507–519.
- Рубинштейн, С. Л. (2002). *Бытие и сознание. Человек и мир*. Санкт-Петербург: Питер.
- Сухомлинський, В. О. (1977). *Вибрані твори* (5 т. Т. 2). Київ: Радянська школа.
- Тищенко, С. П. (2008). Самосвідомість. *Енциклопедія освіти* (с. 802–804). АПН України, В. Г. Кремень (Ред.). Київ: Юрінком Інтер.
- Федоренко, С. В. (2017). *Теорія і методика формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США*. (Дисертація на здобуття ступеня док. пед. наук). Київ.
- Федоренко, С. В. (2020). Формування смисложитєвих цінностей студентів бакалаврату в США. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, 63, 167–172.
- Fedorenko, S., Shkilna, I., Zhurba, K., Reipolska, O., Tretiak, O., & Lytovchenko, O. (2021). A família e a escola: interação na formação dos valores humanísticos dos alunos. *Laplage Em Revista*, 7(3), p.55-63. <https://doi.org/10.24115/S2446-62202021731256p.55-63> (Web of Science, Spain).
- Шкільна, І. М. (2013). *Методичні рекомендації щодо виховання культури гідності старших підлітків у позаурочній діяльності* (Методичний посібник). Черкаси : ЧОПОПП, 120 с.

Наукове видання

Журба Керина Олександрівна

Бех Іван Дмитрович

Доукіна Олена Михайлівна

Федоренко Світлана Вікторівна

Шкільна Ірина Миколаївна

ПРОГРАМА

ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

Комп'ютерна верстка – К. О. Журба

Обкладинка – К. О. Журба

Формат 60x84/8. Обл. вид. арк. 1,0.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»

Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 196 від 21.09.2000.

25006, м. Кропивницький, вул. В. Панченка, 29

тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05

E-mail: design@imex.kr.ua